

Jerzy Nacewski*

PRZEKSZTAŁCENIA W GOSPODARCE ŚWIATOWEJ
A POLSKI HANDEL ZAGRANICZNY

W artykule podjęto próbę oceny charakteru zmian dokonujących się w gospodarce światowej i ich przyczyn z punktu widzenia interesów polskiego handlu zagranicznego¹. Na ogół zgadzamy się z poglądem, że korzyści z udziału w międzynarodowym podziale pracy można odnosić wówczas, jeśli struktura gospodarki narodowej jest dostosowana do struktury gospodarki światowej, a zwłaszcza jeśli zmiany tej struktury dokonują się w zgodzie ze zmianami struktury gospodarki światowej. Spróbujemy dokonać konfrontacji zmian jakie dokonują się w polskim handlu zagranicznym na tle przekształceń gospodarki światowej. Wspólnym mianownikiem dla obu gospodarek jest występowanie zjawisk kryzysowych w latach siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych, chociaż ich rozmiary i natężenie są różne. Na tym tle rodzi się problem zdolności adaptacyjnych gospodarek narodowych do strukturalnych przekształceń zachodzących w gospodarce światowej jak również zdolności przeciwstawiania się zjawiskom kryzysowym.

Gospodarka światowa nie jest jednorodna i mówiąc o przekształceniach tej gospodarki uciekamy się do pewnego uproszczenia. W aspekcie geograficznym przyzwyczajeni jesteśmy do podziału świata na trzy grupy państw, a mianowicie na kraje kapitalistyczne wysoko rozwinięte, kraje rozwijające się oraz kraje socjalistyczne. Podział ten dokonany został raczej na podstawie kryteriów politycz-

* Dr, adiunkt w Instytucie Handlu Zagranicznego UŁ.

¹ Sformułowanie "interes polskiego handlu zagranicznego" jest pewnym uproszczeniem. Chodzi oczywiście o szerszy problem, o interes polskiej gospodarki, jednak na światowym rynku konfrontacja gospodarki krajowej ze światową dokonuje się za pośrednictwem handlu zagranicznego.

nych niż ekonomicznych i nigdy precyzyjnie nie odzwierciedlał sytuacji tych krajów pod względem gospodarczym². Przyjmując jednak za punkt wyjścia powyższą klasyfikację trzeba stwierdzić, że w latach siedemdziesiątych nastąpiły w niej dwa poważne wyłomy. Z jednej strony nastąpił wzrost roli i znaczenia państw naftowych zrzeszonych w OPEC, a z drugiej strony tak zwanych państw nowo uprzemysłowionych. O ile te pierwsze odniosły przejściowy sukces w postaci zwiększenia swego udziału w handlu światowym nawet do 25% i znacznego zwiększenia dochodów z eksportu ropy naftowej, o tyle państwa nowo uprzemysłowione w sposób mniej spektakularny ale trwały zwiększają swój udział w handlu światowym z jednej strony poprzez wzrost swojego eksportu, a z drugiej strony poprzez rozszerzanie się tej grupy krajów. Pojawiło się w związku z tym pojęcie tzw. państw nowo uprzemysłowionych drugiej generacji.

Wzrost roli państw OPEC w gospodarce światowej i wystąpienie tak zwanego kryzysu energetycznego było z jednej strony przyczyną kryzysu gospodarczego, a z drugiej strony stało się katalizatorem przyspieszającym istotne przemiany strukturalne w gospodarce światowej, które mają charakter przemian jakościowych. Niektórzy uważają, że eksplozja cen ropy naftowej w końcu 1973 r. oznacza koniec pewnej epoki w gospodarce światowej³, natomiast inni⁴, że przemiany strukturalne to raczej proces, który trwać może bardzo długo i towarzyszyć mu będą elementy starego porządku gospodarczego. Proces ten to przechodzenie do tzw. gospodarki ery poprzemysłowej, który najbardziej zaawansowany jest w USA.

Przed wszystkim należałoby scharakteryzować zjawiska kryzysowe jakie miały i mają miejsce w gospodarce światowej, a następnie spróbować ocenić istotę przemian strukturalnych. Pierwsze zadanie jest o wiele łatwiejsze od drugiego, ponieważ zjawiska kryzysowe dają się łatwo kwantyfikować choćby w kategoriach wzrostu gospodarczego, drugie natomiast nie poddają się łatwo temu zabiegowi.

² W ramach poszczególnych grup państw istnieje bardzo duże zróżnicowanie pod względem poziomu rozwoju gospodarczego. Największe zróżnicowanie istnieje niewątpliwie w grupie krajów rozwijających się, wśród których wyodrębnia się dzisiaj przynajmniej cztery podgrupy: państwa nowouprzemysłowione, państwa naftowe, państwa o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego i pozostałe.

³ J. B o g n a r, End-Century Crossroads of Development and Cooperation, Budapest 1980, s. 9.

⁴ D. H ü b n e r, Główne problemy gospodarki światowej, "Sprawy Międzynarodowe" 1986, nr 6, s. 19 i dalsze.

Dobrym wyrazem zjawisk kryzysowych było zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego i w konsekwencji wzrostu bezrobocia. Towarzyszył temu proces inflacyjnego wzrostu cen, spadek wydajności pracy, zmniejszające się skłonności do inwestowania. Zwolnieniu uległa dynamika handlu światowego i wzrost protekcjonizmu. W sferze instytucjonalnej obserwujemy malejącą skuteczność interwencjonizmu państwowego, spadek skuteczności oddziaływania na handel światowy wyspecjalizowanych organizacji międzynarodowych takich jak GATT, MFW czy Bank Światowy. Rośnie natomiast znaczenie transnarodowych korporacji, które w coraz większym stopniu wyłamują się spod oddziaływania władzy podstawowej. Zaostrzają się sprzeczności między głównymi centrami gospodarki kapitalistycznej: USA, EWG i Japonią oraz między państwami kapitalistycznymi a rozwijającymi się i socjalistycznymi⁵.

Przedstawionym powyżej zjawiskom towarzyszy proces przebudowy gospodarki, zmiany jego struktury i unowocześnienie jej. Podstawowym motorem napędzającym w tym procesie jest postęp naukowo-techniczny. Pozwala on z jednej strony przeciwdziałać zjawiskom kryzysowym, a z drugiej strony w sposób trwały zmienia strukturę gospodarki światowej.

Z punktu widzenia interesów polskiej gospodarki i polskiego handlu zagranicznego interesować nas będą trzy elementy przekształceń strukturalnych: zmiany na rynkach surowcowych, wzrost roli krajów nowo uprzemysłowionych oraz zmiany instytucjonalne w sferze regulowania handlu światowego. Takie rozłożenie akcentów podyktowane jest miejscem jakie polska gospodarka zajmuje aktualnie w gospodarce światowej i w międzynarodowym podziale pracy.

Ogólna charakterystyka gospodarki światowej

Cechą charakterystyczną gospodarki światowej jest systematyczny spadek tempa wzrostu gospodarczego. O ile na początku lat sześćdziesiątych tempo to wynosiło średniorocznie około 6% dla świata, to na początku lat osiemdziesiątych spadło ono do około 2,5%. Spadek tego tempa miał miejsce zarówno w krajach kapitalistycznych wy-

⁵ Sprzeczności te mają często charakter gospodarczy. Tak dzieje się na ogół w kontaktach między USA, Japonią czy EWG, ale również miewają one charakter polityczny. Wprowadzenie restrykcji ekonomicznych przez USA i inne państwa kapitalistyczne przeciw państwom socjalistycznym na początku lat osiemdziesiątych miało podłoże polityczne.

soko rozwiniętych, rozwijających się, jak i socjalistycznych. Należy jednak podkreślić, że najwyższe tempo wzrostu ma miejsce w krajach rozwijających się, słabsze jest ono w krajach socjalistycznych, a relatywnie najniższe w krajach wysoko rozwiniętych. Na przykład w latach 1978-1982 wynosiło ono odpowiednio dla tych grup krajów: 3,2%, 2,9% i 2,3%⁶. Pewne odwrócenie tej tendencji miało miejsce w połowie lat osiemdziesiątych, kiedy to w USA wynosiło ono blisko 7%, a w Japonii bliskie było 6%⁷. Zbieżny z tą tendencją był spadek wydajności pracy. Jego tempo w latach 1960-1973 utrzymywało się na poziomie 4,2% średniorocznie, by w latach 1973-1979 spaść do poziomu 2,1%, a w latach 1980-1982 nawet do poziomu 1,2%⁸.

Przeciwstawne były natomiast tendencje w kształtowaniu się stopy inflacyjnego wzrostu cen oraz wielkości bezrobocia. I tak w latach 1960-1967 w głównych państwach kapitalistycznych stopa inflacji wynosiła 2,7%, to w latach 1980-1982 wzrosła ona do prawie 10%, natomiast bezrobocie, mierzone jako procent ludności zawodowo czynnej, dla tych samych okresów wzrosło z 2,9% do 6,5%⁹, by w takich państwach jak Wielka Brytania, Włochy i Francja w latach osiemdziesiątych przekroczyć 10%.

Mniej więcej od połowy lat siedemdziesiątych można zaobserwować spadek skłonności do inwestowania, zwłaszcza w latach 1973, 1974 oraz 1980 co można tłumaczyć z jednej strony znacznymi podwyżkami cen ropy naftowej w tych latach, ale z drugiej strony systematycznym spadkiem zysków mierzonych jako procent dochodu narodowego. O ile na początku lat sześćdziesiątych udział zysków wynosił około 35%, to na początku lat osiemdziesiątych spadł on do poziomu około 25%¹⁰. Nie mogło to nie odbić się ujemnie na skłonności do inwestowania.

Odbiciem negatywnych zjawisk w gospodarce światowej był spadek tempa wymiany międzynarodowej, który dokonał się z pewnym opóźnie-

⁶ Na podstawie: World Economic Survey 1981-1982. Current Trends in the World Economy, New York 1982.

⁷ Na podstawie: OECD Economic Outlook, Paris 1985.

⁸ Wskaźniki te dotyczą siedmiu głównych państw kapitalistycznych: USA, Japonii, RFN, Francji, Wielkiej Brytanii, Włoch i Kanady. Na podstawie: OECD Economic Outlook, Paris 1984.

⁹ Tamże.

¹⁰ Na podstawie: World Economic Survey 1981-1982...

niem w stosunku do tempa produkcji przemysłowej. I tak w latach 1960-1973 średnioroczne tempo wymiany wynosiło 8,5%, by spaść do 3,5% w latach 1973-1981. W roku 1982 zanotowano nawet bezwzględny spadek obrotów o 2%¹¹.

Ożywienie w handlu światowym nastąpiło w latach 1983 i 1984, a to głównie w wyniku poprawy sytuacji koniunkturalnej w Stanach Zjednoczonych. Aż 63% przyrostu importu światowego w roku 1984 przypadło na USA. Interesujące dane na temat źródeł przyrostu obrotów zawiera tab. 1.

T a b e l a 1

Przyrosty handlu światowego
(w % udziału poszczególnych regionów)

Regiony	Eksport			Import		
	1968	1976	1984	1968	1976	1984
Ameryka Półn.	20,0	12,1	24,1	29,3	23,3	63,0
Japonia	10,8	9,7	18,6	3,7	6,3	8,4
Europa Zach.	43,4	32,6	19,5	41,1	49,3	12,6
Azja Poł.-Wsch.	2,7	7,8	14,4	4,3	5,3	9,1
OPEC	13,0	19,4	1,5	10,3	6,2	-13,0
Inne rozwijające się	-13,0	9,8	11,7	-10,3	2,6	9,0
RWPG	9,0	7,3	6,7	8,2	3,9	6,0
Pozostałe	1,1	1,3	3,5	3,1	3,1	4,9
Łącznie	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ź r ó d ł o: GATT, za: "Biuletyn Ekonomiczny" 1985, nr 1441, s. 5.

Zwraca uwagę malejąca rola w przyrostach obrotów handlu światowego Europy Zachodniej oraz państw OPEC, rośnie natomiast rola, poza USA, państw Azji Południowo-Wschodniej oraz Japonii.

Cechą charakterystyczną gospodarki światowej jest jej nierównomierne tempo rozwoju i różny stopień wychodzenia z kryzysu. Przewodzą pod tym względem kraje kapitalistyczne wysoko rozwinięte. W tych też krajach dokonują się przemiany strukturalne, a nawet przechodzenie do tak zwanej ery poprzemysłowej. Syntetyczną charakte-

¹¹ Na podstawie: GATT, International Trade, 1983 i 1984.

rystykę ery poprzemysłowej zawiera opracowanie J. Dembowskiego¹². Oprócz zwolnienia tempa wzrostu gospodarczego do cech charakterystycznych dla tej epoki zalicza on:

- a) zmierzchn znaczenia przemysłów wydobywczych, przetwarzania surowców, a wzrost roli takich przemysłów, jak: elektrotechnicznego, informatyki, telekomunikacji, wysoko wyspecjalizowanych usług itp.;
- b) wzrost roli nauk podstawowych kosztem nauk eksperymentalnych (ściśła symbioza między naukami podstawowymi a praktyczną działalnością);
- c) zasobami decydującymi o rozwoju stają się zasoby wiedzy i potęga intelektualna ich stosowania;
- d) tradycyjna wytwórczość będzie przemieszczana w kierunku krajów wstępujących na drogę uprzemysłowienia;
- e) rosnące zasoby wiedzy i coraz większy stopień skomplikowania procesu wytwórczego wymagać będą intensywnego rozwoju informatyki i przetwarzania danych.

W tym samym opracowaniu Dembowski zauważa, że mamy do czynienia również z kryzysem tradycyjnej teorii ekonomicznej opartej na teorii wzrostu gospodarczego, która jest teorią epoki przemysłowej, nie przystosowaną do epoki poprzemysłowej.

W innym opracowaniu tego samego autora przedstawione są cechy charakterystyczne trzech faz rozwoju gospodarczego:¹³ przedprzemysłowej, przemysłowej i poprzemysłowej. Zastawienie to pozwala na ocenę miejsca poszczególnych krajów z punktu widzenia ich stopnia rozwoju.

Jak wspomniano powyżej zjawiska związane z kształtowaniem się ery poprzemysłowej trudno poddają się procesowi kwantyfikacji. Tym niemniej można pokusić się o pewne zastępcze miary. I tak np. miarą taką może być udział usług w tworzeniu dochodu narodowego. W głównych państwach kapitalistycznych obserwujemy systematyczny wzrost roli usług, a na przykład w USA jest to obecnie główny składnik dochodu narodowego.

Inną miarą może być wielkość ekspansji technologicznej na ryn-

¹² J. D e m b o w s k i, Problemy surowcowe świata, "Gospodarka Planowa" 1984, nr 11, s. 479.

¹³ J. D e m b o w s k i, Zmiany w strukturze gospodarki krajów uprzemysłowionych a zużycie surowców i energii, "Gospodarka Planowa" 1986, nr 7-8, s. 276.

T a b e l a 2

Cechy gospodarki w kolejnych epokach rozwojowych

Wyszczególnienie	Epoki		
	przedprzemysłowa	przemysłowa	poprzemysłowa
Sektor dominujący	wydobywczy	przetwórczy	przetwórczy i usługowy
Zasoby wytwórcze	energia naturalna, wiatr, woda, żywność, praca ludzi i zwierząt	energia wytwarzana, para, energia nuklearna, przemiany chemiczne	informatyka i przetwarzanie danych
Zasoby strategiczne	surowce	kapitał	wiedza
Technologia	siły naturalne	technologia maszynowa	technologia intelektualna
Metodologia	zdrowy rozsądek, metoda prób i błędów	eksperymentalizm	teorie abstrakcyjne
Perspektywa	orientacja na przyszłość	wykorzystanie ad hoc wyników eksperymentowania	orientacja na przyszłość, prognozowanie

Źródło: J. D e m b o w s k i, Zmiany w strukturze gospodarki krajów uprzemysłowionych a zużycie surowców i energii, "Gospodarka Planowa" 1986, nr 7-8.

ku światowym¹⁴. W tej dziedzinie zdecydowanie przodują wysoko rozwinięte państwa kapitalistyczne, o czym świadczą dane zawarte w tab. 3.

¹⁴ W literaturze nie ma precyzyjnego określenia dóbr zaawansowanych technologicznie i różnie są one nazywane. Co gorsze, rodzi to określone problemy związane z prezentowaniem obrotów światowych tymi dobrami w opracowaniach statystycznych. Przyjmuje się różne uproszczenia. I tak w książce M. S i m a i, International Technology Transfer and Economic Development in the late 20th Century, Budapest 1984, autor przyjmuje, że technologia sprzedawana jest w czterech podstawowych formach: a) w postaci dóbr kapitałowych, b) w postaci transferu siły roboczej, a zwłaszcza wysoko wykwalifikowanej kadry pracowników, c) w formie technologicznej i handlowej informacji oraz d) w formie techniczno-ekonomicznych i organizacyjnych usług. Natomiast problemy związane ze statystyczną prezen-

T a b e l a 3

Główni eksporterzy dóbr technologicznie zaawansowanych

Kraje	1970	1980
	% globalnego eksportu światowego	
USA	20,0	16,7
RFN	17,7	17,2
Wielka Brytania	8,9	8,0
Japonia	8,8	15,3
Francja	6,6	7,4
Kanada	5,9	3,4
Włochy	5,4	5,0
ZSRR	3,2	2,5
Belgia-Lussemburg	2,7	2,7
Holandia	2,6	2,5
NRD	2,5	1,7

Ź r ó d ł o: Bulletin of Statistics on World Trade in Engineering Products, New York 1982.

W 1980 r. państwa OECD eksportowały dobra technologicznie zaawansowane za 274 miliardy dolarów USA, co stanowiło 21% ich globalnego eksportu dóbr przetworzonych. 87% tego eksportu przypadało na USA, EWG i Japonię¹⁵.

tacją rozwiązuje się w ten sposób, że do grupy dóbr zaawansowanych technologicznie zalicza się większość pozycji towarowych grupy 7 i 8 klasyfikacji SITC. Zawierają one między innymi takie pozycje jak: przemysłowe urządzenia elektryczne, instrumenty optyczne i fotograficzne, produkty farmaceutyczne, tworzywa sztuczne, maszyny i urządzenia, produkty chemiczne dla potrzeb rolnictwa, aparatura kontrolno-pomiarowa, produkty chemii przemysłowej oraz wyroby branż informatycznej i przemysłu lotniczego. Są to z reguły wyroby branż, które przeznaczają na prace naukowo-badawcze i rozwojowe (B+R) ponad 5% ich produktu brutto. Por. J. M a c i e j e w i c z, Międzynarodowa konkurencja technologiczna, "Sprawy Międzynarodowe" 1986, nr 3, s. 42.

¹⁵ S i m a i, op. cit., s. 29.

Zmiany na rynkach surowcowych

W okresie powojennym obserwowaliśmy tendencję polegającą na zmniejszaniu się udziału surowców w handlu światowym. Miało to miejsce do połowy lat siedemdziesiątych, a więc do tak zwanego kryzysu energetycznego. Od tego momentu ceny surowców znacznie wzrosły, ale na wzrost ten oddziaływały bardzo silnie ceny ropy naftowej. Ceny pozostałych surowców wzrastały znacznie wolniej i w związku z tym należałoby rozpatrywać oddzielnie sytuację na rynku ropy naftowej i na rynku pozostałych surowców.

Sytuacja na rynku ropy naftowej jest specyficzna z tego względu, że surowiec ten nie posiada doskonałego substytutu, który mógłby zostać szybko wprowadzony do użycia. Pozwoliło to na stworzenie kartelu naftowego w ramach organizacji OPEC. Mimo to, strategia prowadzona przez państwa OPEC, przynosząc przejściowe sukcesy, spowodowała w dłuższym okresie niekorzystne zmiany na rynku surowców energetycznych dla producentów tych surowców, a zwłaszcza dla producentów ropy naftowej. Znaczne podwyżki cen ropy naftowej przy ograniczaniu jej wydobycia w państwach OPEC przyczyniła się do powiększania zasobów tego surowca¹⁶. Opłacalne stało się bowiem eksploatowanie złóż, które dotychczas ze względu na trudne warunki naturalne i wysokie koszty wydobycia, nie były eksploatowane (Morze Północne, Alaska i in.). W wyniku tych zmian zaczął relatywnie maleć udział państw OPEC w światowym eksporcie tego surowca. Wysokie ceny ograniczyły również popyt na ropę naftową oraz wyzwoliły reakcje przystosowawcze po stronie konsumentów ropy.

Głównymi odbiorcami ropy naftowej są państwa kapitalistyczne wysoko rozwinięte. Można domniemywać, że ich niejako naturalną reakcją było zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego przyczyniającego się do spadku popytu na energię i inne surowce. Z drugiej strony do głosu doszedł postęp naukowo-techniczny przyczyniający się do stosowania energooszczędnych technologii i zużycia ropy naftowej relatywnie mniej na jednostkę produktu finalnego czy na jednostkę dochodu narodowego. Ceny ropy naftowej spadły z około 34 dolarów za baryłkę do 15-17 dolarów, a nawet przejściowo do poziomu 10 dolarów za baryłkę. Udział państw OPEC w światowym eksporcie ropy

¹⁶ Przez zasoby surowcowe rozumiemy te złoża surowców, które przy obecnym poziomie techniki i technologii opłaca się eksploatować. Jest to kategoria ekonomiczna, a nie fizyczna.

naftowej zmniejszył się z ok. 75%, do niecałych 36% w roku 1983. Można przyjąć, że strategia naftowa państw OPEC stała się katalizatorem przemian strukturalnych w państwach konsumenckich, a zwłaszcza w państwach wysoko rozwiniętych.

Znacznie gorzej przedstawia się sytuacja na rynku pozostałych surowców dla ich producentów i eksporterów. Po okresie boomu surowcowego z 1975 r. obserwujemy spadkową tendencję cen większości surowców w wyniku słabego popytu ze strony przemysłu. Szczególnie niekorzystna jest sytuacja na rynku metali kolorowych, surowców mineralnych bez ropy naftowej oraz surowców przemysłowych pochodzenia rolnego.

Powstaje pytanie, czy tendencja ta jest trwała czy też tylko przejściowa. Próbą odpowiedzi na to pytanie mogą być przeprowadzone badania związków jakie zachodzą między produkcją przemysłową i dochodem narodowym z jednej strony, a zużyciem metali kolorowych i energii z drugiej strony¹⁷. Zależności mierzone współczynnikiem R. Następnie obliczono wartości współczynników k_0 oznaczających poziom tempa wzrostu gospodarczego lub produkcji przemysłowej, przy którym nie występuje zjawisko wzrostu zużycia energii i metali. Dopuszczalne granice wzrostu dochodu narodowego i produkcji przemysłowej, które nie powodują wzrostu spożycia energii i metali zawiera dla różnych lat tab. 4.

T a b e l a 4

Wielkości zeromateriałowego i zeroenergetycznego wzrostu

Wyszczególnienie	Okres	Dochód narodowy	Produkcja przemysłowa
Energia	1953-1973	0,98	-1,12
	1974-1982	2,20	1,62
Stal	1954-1982	3,22	3,23
Miedź	1953-1982	2,54	2,09
Aluminium	1953-1982	2,21	1,52
Cynk	1953-1982	2,89	2,72

Ź r ŏ d ł o: Jak w tab. 2.

Z danych zawartych w tab. 4 wynika wyraźnie, że po 1974 roku współczynniki zeroenergetyczne i zeromateriałowe znacznie wzrosły,

¹⁷ D e m b o w s k i, Zmiany w strukturze gospodarki..., s. 278.

co spowodowało nawet ujemny wzrost zużycia metali, a zwłaszcza stali i cynku. Świadczy to o malejącej roli surowców w procesach wzrostu gospodarczego i wydaje się, że jest to tendencja trwała i niezbyt pomyślna dla producentów i eksporterów surowców.

Państwa nowo uprzemysłowione

Wyłonienie się grupy państw nowo uprzemysłowionych spośród krajów rozwijających się jest ściśle związane z problemem tzw. przemysłów schyłkowych w krajach wysoko rozwiniętych. Pojęcie przemysłów schyłkowych nie jest zbyt precyzyjne, ponieważ lista tych przemysłów zwiększa się, najczęściej jednak dotyczy to przemysłu lekkiego (odzieżowy, włókienniczy, skórzaný), przemysłu stalowego, stoczniowego, a nawet motoryzacyjnego. Gałęzie wymienione wyżej wkroczyły w wiek dojrzałości i przestały być nośnikami postępu naukowo-technicznego. Ich utrzymywanie w krajach wysoko rozwiniętych związane jest z wysokimi kosztami (niekorzystne zmiany w kształtowaniu się sytuacji na rynku pracy, surowców, energii). Utrzymywanie tych przemysłów wiąże się często z istnieniem wysokich kosztów ponoszonych na ochronę środowiska naturalnego.

Na temat krajów nowo uprzemysłowionych istnieje bogata literatura tak polska, jak i zagraniczna¹⁸ oraz wiele niejasności i brak precyzji w określaniu kryteriów zaliczania państw do tej grupy. Istnieją różne kryteria i w związku z tym różne państwa zaliczane są w poczet nowo uprzemysłowionych. Na ogół przyjmuje się, że państwa te powinny charakteryzować się wysokim udziałem produkcji przemysłowej w tworzeniu dochodu narodowego przy stosunkowo wysokim poziomie tego dochodu per capita. Co ważniejsze, kraje te powinny mieć wysoki udział eksportu towarów przetworzonych w globalnym eksporcie oraz wysokie tempo wzrostu tego eksportu¹⁹. Na ogół

¹⁸ Np.: S. B a l b i n, Fenomen krajów nowo uprzemysłowionych, "Wektory" 1986, nr 7-8; A. G w i a z d a, Ekspansja eksportowa nowo uprzemysłowionych krajów azjatyckich, "Handel Zagraniczny" 1985, nr 5-6; J. B o s s a k, Nowo uprzemysłowione kraje Dalekiego Wschodu w latach osiemdziesiątych, "Handel Zagraniczny" 1986, nr 1; A. K r ü g e r, Newly Industrializing Economics, "Economic Impact" 1982, No 4.

¹⁹ B a l b i n, op. cit., s. 5.

panuje jednomyślność, że do grupy tej winny być zaliczone takie państwa jak Korea Południowa, Tajwan, Hongkong i Singapur. Mniejsza jednolitość istnieje przy zaliczaniu takich państw jak Meksyk, Brazylia czy Argentyna. Niektórzy zaliczają do tej grupy, również Jugosławię, Egipt, Turcję czy Hiszpanię.

Tymczasem pojawiła się nowa grupa krajów, które przyjęto określać mianem krajów nowo uprzemysłowionych drugiej generacji. Sformułowanie kryteriów, na podstawie których zalicza się państwa do tej grupy też nastrocza trudności. Na ogół wymaga się bardzo wysokiej dynamiki wzrostu eksportu wyrobów przemysłowych przy przyjęciu dolnej granicy wielkości tego eksportu na poziomie 100 mln dolarów²⁰. Kryteria te spełnia 16 państw rozwijających się²¹.

Przy ocenie zjawiska krajów nowo uprzemysłowionych mniej istotne dla naszych potrzeb będzie precyzyjne określanie jakie kryteria powinny spełniać państwa rozwijające się, aby być zaliczone do grupy nowo uprzemysłowionych. O wiele ważniejsze będzie stwierdzenie, jakie cechy zadecydowały o sukcesie tych krajów, jaka jest skala zjawiska i czy niesie ono zagrożenie dla polskiego handlu zagranicznego.

Bezsprzecznie cechą wyróżniającą te kraje spośród innych państw rozwijających się jest orientacja proeksportowa ich rozwoju gospodarczego. Najczęściej państwa te uprawiały w przeszłości, tak jak i inne rozwijające się kraje, politykę substytucji importu, która nie przyniosła w większości przypadków sukcesów gospodarczych²². O sukcesie krajów nowo uprzemysłowionych zadecydowała konsekwentnie realizowana strategia proeksportowego rozwoju realizowana przez poszczególne władze państwowe.

Państwa te dysponowały pewnymi atutami w postaci istnienia zaplecza surowcowego, stosunkowo taniej energii, a przede wszystkim taniej siły roboczej, a nawet wykwalifikowanej siły roboczej w przemyśle lekkich. Na ogół istniała niezłe rozwinięta infrastruktura, zaś w takich państwach jak Hongkong czy Singapur bardzo

²⁰ Tamże, s. 6.

²¹ Są to: Chile, Cypr, Filipiny, Haiti, Indonezja, Jordania, Macao, Malta, Mauritius, Maroko, Malezja, Peru, Sri Lanka, Tajlandia, Tunezja i Urugwaj.

²² Wyjątkiem mogą być Indie, które jednak ze względu na rozmiary państwa znajdują się w odmiennej sytuacji od większości krajów rozwijających się.

dobrze rozwinięta sieć usług handlowych i bankowych. Nie bez znaczenia było położenie geograficzne w bezpośrednim sąsiedztwie zwłaszcza z Japonią i USA oraz położenie militarno-strategiczne zwłaszcza państw Azji Południowo-Wschodniej.

Atutem tych krajów był wysoki poziom oszczędności wewnętrznych, który pozwalał na wysoką stopę akumulacji, a tym samym na wysokie tempo wzrostu gospodarczego opartego na intensywnej industrializacji.

Stymulatorem proeksportowego rozwoju była polityka handlowa wprowadzająca liberalizację w imporcie i subsydiowanie eksportu. Jednocześnie odbiurokratyzowano procedury związane z wymianą międzynarodową. Zmianom tym towarzyszyły przekształcenia w polityce walutowej zmierzające do urealnienia kursów walutowych. Wzmocnieniem tych posunięć było wprowadzenie tak zwanych wolnych stref eksportowych, których celem było rozwijanie produkcji przeznaczonej na eksport. Strefy takie stwarzają korzystne warunki dla działalności obcego kapitału²³.

Pośród czynników zewnętrznych istotną rolę w rozwoju państw nowo uprzemysłowionych odegrały korporacje ponadnarodowe, które

T a b e l a 5

Zmiana pozycji krajów nowo uprzemysłowionych
w produkcji przemysłowej i handlu światowym

Kraje	Udział w światowej produkcji przemysłowej		Tempo wzrostu eksportu (w %)	
	1960	1980	1960-1970	1970-1981
Brazylia	1,57	2,49	5,3	8,8
Meksyk	1,04	1,45	3,4	8,6
Korea Południowa	0,11	9,69	34,7	22,2
Tajwan	0,11	0,46	23,7	9,3
Hongkong	0,08	0,21	12,7	9,4
Singapur	0,05	0,10	4,2	9,8

Ź r ó d ł o: World Development Report 1985, za S. Balbin, Fenomen krajów nowo uprzemysłowionych, "Wektory" 1986, nr 7-8.

²³ Na temat wolnych stref eksportowych patrz: A. D u r s k i, Proeksportowa polityka krajów nowo uprzemysłowionych, "Sprawy Międzynarodowe" 1983, nr 10, s. 63-67.

szukały korzystnych lokat kapitałowych w związku z przemianami jakiegokolwiek dokonywały się w gospodarce światowej, a zwłaszcza w krajach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych.

Rezultatem podejmowanych wysiłków wewnętrznych oraz sprzyjających przekształceń w otoczeniu zewnętrznym kraje nowo uprzemysłowione systematycznie zwiększają swój udział zarówno w światowej produkcji przemysłowej, jak i w światowych obrotach dobrami przemysłowymi i to zarówno kosztem krajów kapitalistycznych wysoko rozwiniętych, jak i krajów socjalistycznych. Syntetyczne dane o zmianach pozycji krajów nowo uprzemysłowionych w handlu światowym i produkcji przemysłowej zawiera tab. 5.

Zmiany instytucjonalne w sferze regulowania handlu światowego

Zmiany i przekształcenia, które dokonują się w gospodarce światowej nie mogą nie znaleźć odbicia w sferze regulowania wymiany międzynarodowej. Obserwujemy dość liczne zmiany w tej sferze i to od dłuższego już czasu. Na ogół dzieje się tak, że procesom recesyjnym czy kryzysowym w gospodarce towarzyszą tendencje do wzrostu stopnia protekcjonizmu. A więc zwolnienie tempa wzrostu gospodarczego, jakie obserwowaliśmy winno prowadzić do wzrostu protekcjonizmu i ograniczania wypracowanego w okresie powojennym neoliberalizmu. Przemiany, które obecnie obserwujemy mają jednak trochę inną naturę. Z jednej strony rzeczywiście obserwujemy nasilanie się praktyk protekcjonistycznych, z drugiej jednak strony nie ustają wysiłki liberalizacyjne, czego praktycznym wyrazem była kolejna VII runda negocjacyjna GATT zwana rundą tokijską.

Jednym z obserwowanych nurtów jest odchodzenie od zasad regulowania wymiany handlowej sformułowanych w ramach neoliberalnego porządku, a zmaterializowanych w statutach takich organizacji międzynarodowych jak GATT czy MFW. Ocenia się, że aktualnie tylko około 40 do 48% wymiany światowej odbywa się w zgodzie z zasadami GATT-owskimi²⁴. Mamy więc do czynienia z erozją zasad wypracowanych po II wojnie światowej, które miały służyć ułatwieniu wymiany towarowej i internacjonalizacji życia gospodarczego.

Zmiany tego typu mają miejsce w wyniku nasilania się sprzecz-

²⁴ Burżuaznoje gosudarstwo i wniesznije ekonomiceskije swjazi, Moskwa 1986, s. 210.

ności interesów gospodarczych między krajami Północy i Południa z jednej strony, ale i w ramach Północy i Południa z drugiej strony oraz tradycyjnych konfliktów głównie na podłożu politycznym między Północą a Wschodem²⁵.

Współczesny neoprotekcjonizm nie ma charakteru globalnego, jak już wyżej wspomniano. Z reguły związany jest on z ochroną przemysłów schyłkowych bądź też motywowany jest nasilającym się bezrobociem. Mówi się więc raczej o protekcjonizmie selektywnym. Zmieniły się również środki, jakimi dysponuje współczesny protekcjonizm. Przede wszystkim są to środki pozataryfowe w postaci kontyngentów, umów o podziale rynków, a nawet tak zwane "dobrowolne ograniczenie eksportu", które są wynikiem nacisków, często i politycznych, na eksporterów aby ograniczali swoją ekspansję eksportową. Są to różnego rodzaju środki natury administracyjnej, które pozornie nie mają na celu ograniczania importu, a faktycznie taką rolę pełnią²⁶.

Erozja zasad GATT-owskich nie jest związana z kryzysem gospodarczym połowy lat siedemdziesiątych. Zaczęła się ona znacznie wcześniej, czego wynikiem było wprowadzenie w 1965 r. nowej części statutu, zwalniającej kraje rozwijające się z obowiązku udzielania wzajemnych koncesji krajom wysoko rozwiniętym²⁷. Kolejnym odstępstwem od reguł GATT-owskich było przyznanie preferencji celnych dla krajów rozwijających się przekształconych w tzw. powszechny system preferencji w rundzie tokijskiej²⁸. W ramach tejże rundy tokijskiej dokonano kolejnej zmiany poprzez wprowadzenie zasady wzajemnych korzyści w ustępstwach w zakresie przeszkód pozataryfowych jedynie wobec krajów-stron kodeksów rundy²⁹. W ten sposób

²⁵ Bardziej tradycyjnie między Wschodem a Zachodem.

²⁶ Na przykład normy sanitarne, które mają na celu ochronę społeczeństwa danego kraju przed przenoszeniem epidemii, mogą być nadużywane celem ograniczania importu.

²⁷ J. Dzikowska, J. Nacewski, Problematyka krajów słabo rozwiniętych w działalności GATT, "Studia Prawno-Ekonomiczne" 1969, nr 2, s. 190.

²⁸ Na temat rundy tokijskiej patrz: A. Muńko, Decyzje rundy tokijskiej, "Sprawy Międzynarodowe" 1981, nr 5.

²⁹ W ramach rundy tokijskiej przyjęto 6 kodeksów regulujących stosowanie przeszkód pozataryfowych: na temat subwencji i ceł wyrównawczych, antydumpingowy, na temat standardów technicznych, wyceny celnej towarów, licencji importowych i zakupów rządowych. Patrz na ten temat: E. Kawecka-Wyrzykowska, Zasada wzajemności w polityce handlu zagranicznego Stanów Zjednoczonych, "Sprawy Międzynarodowe" 1984, nr 3.

wprowadzono dwutorowość postępowania w odniesieniu do niektórych instrumentów polityki handlowej. Z jednej strony istnieje wzajemność koncesji dla krajów-stron kodeksów w postaci bezwarunkowej KNU, a z drugiej strony odmienne traktowanie krajów, które nie przystąpiły do porozumień w postaci warunkowej KNU. Takie rozwiązanie może prowadzić do selektywnych ograniczeń naruszających generalną zasadę niedyskryminacji³⁰.

Poważnym odejściem od zasad GATT-owskich jest również Międzynarodowe Porozumienie Tekstylne (MFA), które reguluje handel tekstyliami bawełnianymi, czesanką, przędzą, tkaninami i odzieżą wełnianą itp. Do porozumienia należy ponad 50 państw zarówno wysoko rozwiniętych kapitalistycznych i rozwijających się oraz socjalistycznych (w tym Polska). Porozumienie funkcjonuje na zasadzie ustalania wysokości kontyngentów importowych, a w przypadku nie uzgodnienia takiego kontyngentu między eksporterem a importerem, importer ma prawo do wprowadzania jednostronnych ograniczeń. Porozumienie to reguluje 1/3 obrotów światowych tekstyliów i odzieży³¹.

Silne naciski na odejście od niektórych zasad neoliberalnych istnieją w USA. Podjęto tam inicjatywy ustawodawcze zmierzające do nowej interpretacji GATT-owskiej zasady "wzajemności" w handlu międzynarodowym³². Wzajemność ma oznaczać równość dostępu do rynków, a nie równość koncesji handlowych. Zakłada się w projekcie ustawy, że stopień otwartości rynku USA ma być punktem odniesienia dla oceny stopnia otwarcia reszty świata. Stwierdzenie braku takiej równości mogłoby być podstawą do wprowadzenia przez USA praktyk restrykcyjnych. Zasada taka miałaby być rozszerzona na sferę usług, a nie tylko na sferę wymiany towarowej.

Polski handel zagraniczny na tle tendencji ogólnoświatowych

Szczupłe ramy artykułu nie pozwalają na szczegółową analizę polskiego handlu zagranicznego. Ograniczymy się do prezentacji naj-

³⁰ Tamże.

³¹ Patrz na ten temat: J. W o j n a r, Protekcja rynków strukturalnie nie zrównoważonych na przykładzie funkcjonowania MFA, "Handel Zagraniczny" 1986, nr 6.

³² K a w e c k a - W y r z y k o w s k a, op. cit.

bardziej charakterystycznych wskaźników i tendencji³³. Interesować nas będzie czy zmiany, które dokonują się w polskim handlu zagranicznym są zbieżne z tendencjami ogólnoswiatowymi.

Trzeba przede wszystkim stwierdzić, że w naszej wymianie zagranicznej obserwujemy cały szereg negatywnych zjawisk i tendencji. Przede wszystkim zmniejszył się nasz udział w handlu światowym z około 1% w latach siedemdziesiątych do około 0,6% obecnie. Bardzo niska jest wartość naszego eksportu mierzona w dolarach *per capita*. W roku 1983 wynosiła ona 316 dolarów, podczas gdy jeszcze w 1980 r. 478 dolarów³⁴. Niekorzystnie kształtuje się *terms of trade* polskiego handlu zagranicznego. Poczynając od 1978 r. przez 6 kolejnych lat następowało systematyczne pogarszanie naszych relacji wymiennych. Wskaźnik ten (przy bazie: rok poprzedni = 100) przyjmował wartości od 96,0 do 99,2 i dopiero w roku 1985 wskaźnik ten przyjął wartość 102,5³⁵.

T a b e l a 6

Struktura polskiego eksportu
według działów towarowych nomenklatury RWPG w odsetkach
(ceny bieżące)

Wyszczególnienie	1978	1985	1978	1985
	ogółem		wysoko rozwinięte państwa kapitalistyczne	
Maszyny i urządzenia	44,1	41,7	19,0	11,0
Paliwa, surowce i materiały	31,4	36,9	50,2	58,8
Towary rolno-spożywcze	8,2	9,1	17,3	18,4
Towary konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego	16,3	12,3	13,5	11,8
Łącznie	100,0	100,0	100,0	100,0

Ź r ó d ł o: Odpowiednie "Roczniki Polskiego Handlu Zagranicznego" oraz obliczenia własne.

³³ Ze względu na głęboki kryzys jaki przeszła nasza gospodarka trudno jest przy ocenie polskiego handlu zagranicznego stwierdzić jaki wpływ na jego kształtowanie miały czynniki natury wewnętrznej a jaki zewnętrzne. Rozstrzygnięcie tej kwestii nie jest najistotniejsze dla wywodów artykułu.

³⁴ B. Wojciechowski, Kierunki zmian struktury polskiej handlu zagranicznego, "Handel Zagraniczny" 1985, nr 11-12, s. 3.

³⁵ "Rocznik statystyczny handlu zagranicznego" 1986, s. 7.

Również struktura towarowa polskiego eksportu nie przedstawia się korzystnie, a co gorsze ulega ona zmianom utrwalającym mocną pozycję surowców i produktów o niskim stopniu przetworzenia. Świadczą o tym dane zawarte w tab. 6.

Zwłaszcza niekorzystnie kształtują się relacje w odniesieniu do rynków krajów kapitalistycznych wysoko rozwiniętych, a więc tych rynków, na których jesteśmy najbardziej zadłużeni. Dane powyższe niezbyt precyzyjnie oddają obraz polskiego eksportu ze względu na wielkość poszczególnych agregatów towarowych. Korzystnym uzupełnieniem może być prezentacja dziesięciu najważniejszych pozycji towarowych w naszym eksporcie.

T a b e l a 7

10 najważniejszych pozycji w polskim eksporcie
i ich udział procentowy w globalnym eksporcie

1978		1985	
Węgiel	12,3	Węgiel	13,0
Odzież	3,0	Siarka	3,4
Wyroby hutnicze	2,9	Wyroby hutnicze	3,4
Farmaceutyki	1,7	Miedź i wyroby	2,9
Siarka	1,5	Farmaceutyki	2,0
Obuwie skórzane	1,5	Odzież	1,7
Miedź i wyroby	1,4	Systemy komputerowe	1,4
Produkty naftowe	1,2	Łabor pływający dla rybołówstwa	1,2
Dziewiarstwo	1,1	Samochody osobowe	1,0
Koks	1,1	Wyroby mięsne	1,0

Ź r ó d ł o: Jak w tab. 6.

Zdecydowanie przeważają towary surowcowe, o niskim stopniu przetworzenia oraz wyroby tak zwanych przemysłów schyłkowych. Obyktywnie trzeba jednak stwierdzić, że do głosu zaczynają dochodzić również towary nowoczesne i technologiczne intensywne jak farmaceutyki i systemy komputerowe.

O takiej strukturze eksportu decyduje przede wszystkim zaangażowanie środków na produkcję eksportową. I tak w roku 1983 zaangażowanie nakładów na cele produkcji eksportowej wynosiło 16,4% całkowitych nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, podczas gdy

odpowiedni wskaźnik w sektorze surowcowym wynosił 42,8%, a w przemyśle przetwórczym tylko 21,9%, w usługach 9,0%, a w rolnictwie 5,1%³⁶.

Polska należy obecnie do wszystkich głównych organizacji międzynarodowych regulujących wymianę międzynarodową. Należymy więc do GATT, UNCTAD, UNIDO, MFW i Banku Światowego³⁷. Korzyści z tej przynależności są dosyć nikłe. Na przykład przynależność do GATT nie uchroniła nas przed nakładaniem na nasz eksport ograniczeń pozataryfowych, czy cofnięciem przez USA klauzuli najwyższego uprzywilejowania. Sytuacja taka wynika jak się wydaje z dwóch powodów: po pierwsze mamy zbyt niski udział w handlu światowym, a z drugiej strony nasz system handlu zagranicznego jest mało czytelny dla partnerów handlowych, zwłaszcza zachodnich. Mimo tych nikłych korzyści sytuacja może ulec dalszemu pogorszeniu w wyniku przemian, które polegają na odchodzeniu od generalnych zasad organizacji międzynarodowych na rzecz całego szeregu wyjątków oraz na wzroście roli korporacji transnarodowych. W rezultacie nasila się tendencja do regulowania wymiany poprzez stosunki bilateralne, a w takim układzie nasza pozycja przetargowa prawdopodobnie znacznie się pogorszy.

Jak stwierdzono powyżej tendencje protekcyjnistyczne nasilają się w tych sektorach produkcyjnych, które określane są jako schyłkowe. A właśnie wyroby takich przemysłów są naszą ważną pozycją eksportową. Sytuację pogarsza silna ekspansja eksportowa krajów nowo uprzemysłowionych.

Spadkowa tendencja cen surowców znacznie uszczupla nasze wpływy dewizowe. Pogarszające się warunki geologiczne naszego sektora wydobywczego zwiększają koszty wydobycia surowców, a tym samym przyczyniają się do pogarszania efektywności eksportowej surowców.

Ta krótka prezentacja polskiego handlu zagranicznego i próba konfrontacji ze światowymi tendencjami pozwala stwierdzić, że zmiany w polskim handlu zagranicznym dokonują się w niewłaściwym kierunku i są rozbieżne z tendencjami ogólnoświatowymi. Jeśli sytuacja ta nie zmieni się, będziemy dalej tracić pozycję w międzynaro-

³⁶ W o j c i e c h o w s k i, op. cit., s. 7.

³⁷ Do MFW i Banku Światowego Polska została przyjęta pod koniec 1985 r. i trudno w tej chwili oceniać korzyści z tej przynależności.

dowym podziale pracy, a spłata naszych długów zostanie znacznie odroczone w czasie.

Przedstawiony w artykule obraz polskiego handlu zagranicznego może wydawać się zbyt pesymistyczny. Zamiarem autora było uwypuklenie grożących nam niebezpieczeństw. Tym niemniej, przynajmniej dwa zjawiska mogą oddziaływać korzystnie na naszą sytuację.

Pierwsze, od nas niezależne, to okresowe odstępstwa od ogólnych tendencji w handlu światowym. Przykładem może być obserwowane obecnie zahamowanie spadkowej tendencji cen surowców na rynku ropy naftowej (w wyniku wydarzeń politycznych i militarnych) oraz na rynku węgla kamiennego czy też metali kolorowych. Takie zjawiska mogą łagodzić przejściowo naszą trudną sytuację, ale nie można na nich budować przyszłości.

Drugie, od nas zależne niemal całkowicie, to wysiłki reformatorskie czynione w naszej gospodarce, które wykraczają daleko poza sferę handlu zagranicznego, ale mają na niego istotny wpływ. I w tym drugim zjawisku należy upartywcać trwałej poprawy naszej sytuacji gospodarczej, a tym samym odbudowy pozycji Polski w międzynarodowym podziale pracy.

Jerzy Nacewski

TRANSFORMATIONS IN THE WORLD ECONOMY AND THE POLISH FOREIGN TRADE

The article contains an attempt at confronting transformations in the Polish trade with transformations occurring in the world economy. There have been accepted three areas of confrontation as the most significant for the Polish economic situation: raw materials market, problem of newly-industrialized countries, and institutional changes in the world trade. This has been supplemented by presentation of the most characteristic structural changes taking place in the world economy.

The author comes to the conclusion that changes occurring in the Polish foreign trade, regardless of their causes, are divergent in relation to the world trends. It leads ultimately to deterioration of Poland's position in the international division of labour. There must be effected changes convergent with the trends observed in the world economy and the world trade, and, thus, it becomes necessary to change the structure of the Polish export in the direction of diminishing the role of raw materials and products with a low degree of processing in favour of highly-processed products and products characterized by their high technological intensity.